

Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları

Jane Hathaway, Çev. Gül Çağalı Güven

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, 382 sayfa, ISBN: 978-605-332-771-4.

Bilal YAVAŞ*

Osmanlı Devleti'nin Arap coğrafyasıyla olan hâkimiyet mücadelesi ve bu süreç her açıdan önemli görülmesi gereken bir gelişmedir. Bu coğrafyanın Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmesiyle devlet büyük bir itibar yakalamıştır. Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlerin devletin yönetiminde olması da her bakımdan önemlidir. Ele alacağımız bu eserde 1516-1800 yılları arasında bu yönetimin nasıl gerçekleştiğine ve bu sürecin zorluklarıyla birlikte düzenin tesisinin nasıl olduğuna göz atacağız.

Kitabın değerlendirmesine geçmeden önce yazar hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Yazarımız Jane Hathaway, Amerika Birleşik Devletlerinin önde gelen Osmanlı tarihçilerinden biri olup Austin Texas Üniversitesinde lisans ve yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Doktorasını ise Cemal Kafadar'ın danışmanlığında, Princeton Üniversitesinde Yakın Doğu araştırmaları üzerine tamamlamıştır. Yemen ve Mısır başta olmak üzere Osmanlı'nın Arap vilayetlerine odaklanan çalışmalarıyla bilinmektedir. İlerleyen yıllarda Osmanlı saray teşkilatıyla ilgilenmeye başlamıştır. Yazdığı kitapların birçoğuyla önemli ödüller kazanan Jane Hathaway başarılı bir araştırmacıdır. Bu kitap dışında da birçok eseri bulunmaktadır.

Kitabın on bölümden oluştuğunu görmekteyiz. Birinci bölümde Orta Doğu'nun tanımı yapılmakta ve bölgenin Bereketli Hilal diye adlandırılan verimli bir bölge olduğundan söz edilmektedir. Orta Doğu tanımının Amerikalı Yazar ve Tarihçi Alfred Mahan tarafından ortaya koyulduğunu buradan öğrenebilmekteyiz. Ayrıca yazar, bölgenin coğrafi özelliklerini, bölgede yaşayan halkların özelliklerini,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, tarihcibilal@gmail.com

dinsel azınlıkları da ele almıştır. Böylece bölgenin ne anlam ifade ettiğini ve kafamızda Orta Doğu kavramının nasıl olması gerektiğini de görebilmekteyiz.

İkinci bölümde ise bölgenin Abbasiler, Moğollar ve Memlûkler dönemindeki siyasi durumları ele alınmış ve sonrasında Osmanlı Devleti'nin bölgede hâkimiyeti anlatılmıştır. Bu hâkimiyet Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiş olup siyasi, ekonomik, dinî birçok alanda önemlidir. Safevi Devleti'nin de bölge üzerinde hâkimiyet elde edebilme çabalarına karşı Osmanlılar ile giriştikleri savaşlar anlatılmıştır. Bunların dışında Arap topraklarının hâkimiyet altına alınmasıyla Osmanlı Devleti'nin nüfusunun çoğunluğunun Hristiyan ve Balkan halklarından olmadığını, Müslümanların da bu nüfusa katıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Osmanlı sultanları Hadimül-Haremeyn unvanı ile anılmaya başlamışlardır. Bu fetihler Kanuni Sultan Süleyman döneminde devam etmiş olup Kuzey Afrika bölgesinde yoğunlaşmıştır. İşte bu bölümde bu sürecin nasıl işlediği ve bölgenin kontrolünün nasıl sağlandığı ele alınmıştır.

Üçüncü bölüme göz attığımızda, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki isyanları, bölgenin hâkimiyeti için yapılan çalışmalar ve Portekizlilerle mücadeleler ele alınmaktadır. Yavuz Sultan Selim döneminde Arap coğrafyasında tesis edilen düzen onun vefatıyla bozulmuş, Kanuni döneminin ilk yıllarında ise bozulan düzenin tekrar tesisi için uğraşmıştır. Bu düzenlemelerde öne çıkan kişi Pargalı İbrahim Paşa olmuştur. Bu isyanlar ve bozulan tesisin düzeni her açıdan önemli olup bölgedeki isyanların sebebi, devletin tekrar istikrarı yakalaması ve bu düzenlemelerin neler olduğu hakkında da bilgiler verilmiştir.

Dördüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nin kriz ve değişiminden; bu dönemde krizin nasıl ortaya çıktığından, devletin aldığı önlem ve düzenlemelerden söz edilmiştir. Burada üzerinde durmamız husus ise "II. Osman ve kul sistemi"dir. Öküz Mehmet Paşa'nın Kahire'de yapmış olduğu düzenlemeler ve bunların Sultan II. Osman tarafından nasıl karşılandığı hususları hiç şüphesiz kitabın en önemli hususlarındandır. Bunun dışında Yemen'in Osmanlı yönetiminden çıkması ve Köprülü dönemi reformları da bu bölümde yer alan konulardandır. Sözü edilen reform ve düzenlemeler her açıdan önemli görülmelidir. Burada bu düzenlemelerin içeriğinden de bahsedildiğini söyleyebiliriz.

Beşinci bölümde, 17. yüzyıl sonrasında Arap coğrafyasında farklı bölgelerde ortaya çıkan âyanlar ve devletin bu mahallî beyler ile ilişkileri, nasıl mücadele ettikleri ele alınmıştır. Bu âyanların kimler oldukları, hangi bölgelerde faaliyet yürüttükleri ve bölgedeki sosyokültürel faaliyetleri dile getirilmiştir. Yine eserde "hadımlık sistemi" ve bunun nasıl organize edilerek düzenlendiği hakkında bilgi verilmiştir. Hathaway, hadımların sistemin siyasi boyutunda önemli bir figür olduklarını iddia etmektedir.

Altıncı bölümde, dinî ve entelektüel yaşam ile tasavvuf hayatının nasıl olduğu ele alınmıştır. Burada mezheplerin farklılıkları, tasavvufa bakış açıları, dinî zümrelerin faaliyetleri anlatılmıştır. Bu zümrelerin Arap coğrafyasında nasıl karşılandıkları, Osmanlı için ne derece önemli oldukları; bölgenin dinî öneminin ve Mekke, Medine, Kudüs gibi, İslamiyet'in en önemli merkezlerinin Osmanlı hâkimiyetinde olması ve bunun yanında dinî yaşamın nasıl olduğu hakkında bilgiler verilmiştir.

Yedinci bölümde, Arap taşra kentlerinin ekonomik durumları hakkında bilgiler verilmektedir. Burada büyük çarşılarda devlet nizamının nasıl tesis edildiğini görmek mümkündür. Hathaway, bölgede kahve kültürünün gerek Arap coğrafyası gerekse Osmanlı Devleti'ndeki etkilerini detaylıca anlatmıştır. Aynı

zamanda, kahve ticaretiyle birlikte bölgedeki âyanların güçlenmesi ve zenginleşmesi ele alınmıştır. Kahve kültürü her açıdan önemli olduğundan, bu ticarete kahve kültürünün bölgenin ticari ve ekonomik dengelerini nasıl etkilediğini anlamak gözüyle de bakmamız gerekmektedir.

Sekizinci bölümde ise kırsal yaşam ile buradaki toprak düzeniyle birlikte bölgedeki aşiretlerin kimler olduğu ve değişen düzenler hakkında bilgiler verilmiştir. Toprak sisteminin giderek bozulmaya ve eski önemini kaybetmeye başlaması ve dış müdahalelerin başladığı bir dönemin karşımıza çıktığını görebiliyoruz. Bu müdahalelerin sonucunda kırsal nüfustaki kırılmalar ve sorunlar detaylıca işlenmiştir. Devletin giderek gücünü kaybetmesi ve kırsal nüfus başta olmak üzere bölgede büyük problemlerin oluşması da bir başka sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düzende yaşanan problemler sekizinci bölümde detaylıca işlenmiştir.

Dokuzuncu bölümde, Arap coğrafyasında yaşayan marjinal gruplar ile bölgede yaşayan azınlıkların durumları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu grupların İslamiyet'in doğuşundan itibaren bölgelerinde kendi inançlarını özgürce yaşadıkları ve bu geleneğin Osmanlı Devleti'nde de devam ettiğini görüyoruz. Yine marjinal grupların ortaya çıkışları ve sonrasında geçirdikleri evreler anlatılmıştır. Hathaway, çok erken dönemlerde Mısır'da kurulan el-Ezher gibi birçok medrese ve kurum sayesinde Şii düşünce ve faaliyetlerinin Sünni bir eğitimin temel alınarak korunduğunu ve bu sistemin Osmanlı Devleti'nde devam ettiğini anlatmaktadır. Selçuklu Devleti'nin Sünni dünyasının koruyucu unvanının Memlûklere ve sonrasında Osmanlı Devleti'ne geçtiğini görebiliyoruz. Yine Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 400 yıl İslam âlemine hamilik yaptığını da unutmamak gerekir.

Onuncu ve son bölümde ise artık bölgenin ideolojik ve siyasal olarak değişmeye başladığını görmekteyiz. Burada, Osmanlı Devleti'nin uzun süre uğraşmak zorunda kaldığı, siyasi ve dinî bir problem kaynağı olan Vehhabilik, ortaya çıkış süreci ve zamanla bir güç hâline gelerek Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlarıyla bu isyanların neticeleri detaylıca anlatılmıştır.

Vehhabilerin kimlerden oluştuğu, dinî düşüncelerinin ne olduğu, siyasi ittifaklarını kimlerle yaptıkları ve isyan etmeleri sonucunda Kavalalı İbrahim Paşa tarafından ortadan kaldırılarak, elebaşlarının sorgulanıp idam edilme süreci anlatılmıştır. Her ne kadar Vehhabiler ortadan kaldırılmış olsalar da 20. yüzyılda Modern Suudi Arabistan'ın temellerini Vehhabiliğin devamı olarak görülen Selefilik oluşturmuştur. Bu önemli süreci anlayabilmek için Vehhabiliğin ne anlama geldiğini ve Vehhabilerin düşüncelerinin neler olduğunu bilmek gerekir.

Yine bu bölümde III. Selim dönemindeki iç ve dış problemler, ıslahatlar, yenileşme çabaları ve devletin karşılaştığı zorluklar anlatılmıştır. II. Mahmut ve onun yaptığı reformlarla birlikte tesis edilen modern kurumlar imparatorluğun sonuna kadar etkisini sürdürmüştür. Her ne kadar kitapta 1800 yılına kadar olan dönem işlenmiş olsa da bu yeniliklerin II. Mahmut döneminde yapıldığını ve ne derece önemli olduğunu mutlaka bilmeliyiz.

Sonuç olarak 1516-1800 yılları arasını kapsayan ve Arap coğrafyası hakkında önemli bilgiler içeren bu eser her açıdan önemli görülmelidir. Bölgenin dinî, ekonomik ve siyasi yapısı; bölgede hüküm süren devletler; Osmanlı Devleti'nin yönetimindeki dönem ve karşılaşılan zorluklarla sürecin nasıl yaşandığı

detaylıca ele alınmıştır. Ayrıca yazarımız Hathaway, Arap tarih yazıcılığı hakkında bazı bilgiler vermiştir. Kitapta pek çok harita ve resmin olması da bölgeyi anlamamız ve daha yakından tanımamız adına önemlidir. Yine yazarın araştırmacı bir usulle konuya yaklaşması biz tarihçiler açısından kıymetli görülmelidir. Böyle önemli bir konunun yabancı bir araştırmacı tarafından objektif olarak ele alınması da gerek bizim gerekse Arapların tarih yazıcılığı açısından önemli görülmelidir. Kitap, Osmanlı Arap coğrafyasını merak edenler için, okunması gereken temel araştırma kitaplarından biridir.